

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 45

המשך הלכות סליחות

דיני אמירת סליחות ביחידי

לכתחילה טוב ורצוי שיאמר את הסליחות בציבור, שהרי תפילת הרבים מרוצה ומקובלת יותר כמו שנאמר "והן אל כביר לא ימאס", שאין הקב"ה מואס בתפילת רבים. וכן כדי שיתאפשר לומר 'קדיש', י"ג מידות של רחמים. כתב בתנא דבי אליהו: בשעה שישראל מתקבצים לפני ועומדים באגודה אחת לפני ואומרים לפניי סדר סליחה - אני אענה אותם. שנאמר: "ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו". (תהילים כ; י). (תנא דבי אליהו זוטא פרק כג). אולם אם לא מתאפשר לו לומר ביחד עם הציבור, לא ימנע מאמירת הסליחות ביחידות, אולם יש לו להקפיד בפרטים כדלהלן:

לסליחות ויכול לומר י"ג מידות עם הקטעים הנאמרים בארמית, וכן רשאי לענות אמן על הקדישים הנאמרים שם. הגם שבשמיעה באופן זה לא יוצאים ידי חובה בשמיעת קריאת מגילה או כל ברכה שמחויב בה, מכל מקום בשמיעת הסליחות אין דין של חיוב לצאת ידי חובה, אלא די בידעה שידוע על מה עונה אמן, ואין צורך בשמיעת קול המדבר.⁷

אם עדיין אין מניין בבית הכנסת ורוצים להתחיל באמירת הסליחות כיון שהשעה מתאחרת, כיצד ינהגו?

אם אין מניין כשהגיע זמן סליחות רשאים הציבור להתחיל באמירת הסליחות בלי מניין. ויתחילו באמירת הסליחות ויאמרו רק מה שמותר לומר ביחידות, וכשיושלם המניין יאמרו שלושה פסוקים ואז יאמרו קדיש, ישלימו את מה שדילגו וימשיכו באמירת הסליחות.⁸

אם יודעים מראש שלא ישיגו מנין, יאמרו 'ויעבור' במקומו בטעמי המקרא, ולא ידלגו.

אם התחילו סליחות במניין, ויצאו מקצתן קודם סיום הסליחות, כיצד ינהגו?

אם התחילו סליחות בעשרה ויצאו מקצתן אך נשארו ששה, לבני אשכנז יאמרו את הקדיש שאחר הסליחות, שהוא שייך לסליחות ומכיוון שבתחילת

ארמית, אין ליחיד לאומרם. לפי שאין המלאכים מבינים לשון ארמי, ולכן לא יעלו את תפילתו לפני ה'. אולם, כאשר נמצאים עשרה מישראל ששם שורה השכינה אין צורך בעזרת המלאכים והתפילה עולה ישירות לה' יתברך, לכן ציבור רשאים להתפלל בלשון ארמי ולא יחיד.⁵

לכ"ע כאשר יש מניין בבית הכנסת והיחיד לא הספיק לומר את הקטע בארמית יחד עם הציבור, רשאי לומר את הפיוט לעצמו כל זמן שהציבור עוסקים באמירת סליחות, שהרי השכינה שורה שם ואינו צריך לעזרת המלאכים.⁶

האם השומע סליחות בשידור חי, רשאי לומר י"ג מידות וקטעי סליחות הנאמרים בארמית?

מי שנמצא בביתו ושומע את הסליחות דרך הלוויין, יש לדון אם רשאי לענות אמן וי"ג מידות כדין האומרם בציבור. או דינו כיחיד שאינו רשאי לענות לומר י"ג מידות. וכן יש להסתפק לגבי עניית אמן על קדישים ששומע שם. מכיוון שבהאזנה באמצעות מכשירים אלקטרוניים אין שומעים קול אדם, אלא חיקוי שלו (הקול נהפך לפעילות אלקטרו-מגנטיות, והן חוזרות ונהפכות לקול). יש מקילים שיכול להצטרף עמהם

האם מותר לומר י"ג מידות ביחידות?

אסור ליחיד לומר שלוש עשרה מידות של רחמים בזמן אמירת הסליחות, כיון שהם בכלל דברים שבקדושה שנאמרים רק בעשרה, אולם אם קורא אותם בטעמי המקרא כמי שקורא פסוקים מהתורה בדרך לימודו, מותר.¹ ואם אינו בקיא בטעמים יכול לקרוא בסגנון ניגון בו הוא רגיל ללמוד, ובלבד שלא בניגון של תפילה וסליחות.²

כשאומר י"ג מידות ביחידות כקורא בתורה, האם צריך לסיים את הפסוק "ונקה לא ינקה" וגו', או שמסיים כמו בסידורים?

יש אומרים שכאשר אומר י"ג מידות ביחידות באופן שמותר כפי שהתבאר לעיל, יש לו לסיים את הפסוק "וחטאה, ונקה לא ינקה, פוקד עוון אבות על בנים ועל בני בנים, על שלשים ועל רבעים", מאחר ש"כל פסוקא דלא פסקיה משה - אנן לא פסקינן ליה" (תענית כז, ב), והיינו שאסור לסיים באמצע פסוק אלא יש להשלימו.³ וי"א שאף היחיד רשאי סיים בתיבת "וְנִקְהָ"⁴.

האם מותר ליחיד לומר בקשות וסליחות שנכתבו בארמית כגון "מחי ומסי", "מרנא דבשמיא" וכדומה?

הפיוטים והסליחות הנאמרים בלשון

7 חזון עובדיה עמוד כא, יחוו"ד ח"ב סימן סח. וראה עוד באישי-ישראל פכ"ד הע' סב. ובשו"ת מנחת-אלעזר ח"ב ס' עב דן בזה רק מפני הפסק מקום לא נקי בינתיים וגם בזה, בטלפון מסיק לקולא כיוון שאינו עובר בפועל דרך המקום הלא-נקי. ועיין שב'שערי הלכה ומנהג' או"ח ח"א עמ' קסו בתשובות הרבי מליובאוויטש מוכח שהפסק המקום אינו מפריע בזה כלל. וע"ע הליכות מועד אלול עמוד נד.
8 משנ"ב סימן תקפ"א סק"ד, סימן נ"ד סק"ז וט', סימן קנ"ה ס"א בבה"ל ד"ה ויקבע, כה"ח סימן נ"ה אות ה' ומ"א, מנחת יצחק ח"ח סימן נ"א.

1 שו"ע סימן תקסה שע"ף ה. ומשנ"ב שם. וסימן תקפא, ס"ק ד.
2 שו"ת אגרות משה חלק ג סוף סימן כא.
3 חסד לאלפים סימן קלא סעיף ט, כה"ח סימן קלא, כג, אג"מ יו"ד חלק ג, סימן כא. אול"צ ח"ב, פרק ט, הלכה א.
4 שו"ת רב פעלים ח"א או"ח סימן יא. ובספרו רב ברכה, מערכת ו, א, פתה"ד, חזו"ע עמ' ל.
5 סוטה לג, א. שו"ע סימן קא סעיף ד. א"ר סימן תקפא, ס"ק ט, בשם ספר תניא. משנ"ב ס"ק ד, יבי"א א או"ח לה.
6 פסקי תשובות שם אות יב.

הסליחות היה מנין ניתן לומר את הקדיש של סיום הסליחות. אולם לבני ספרד אין לומר את הקדיש שאחר הסליחות אם אין מנין בעת אמירת הקדיש⁹.

כשיש חתן או בעלי ברית בבית הכנסת האם אומרים את נוסח הסליחות כולל וידוי ונפילת אפיים?

אם יש חתן תוך שבעת ימי המשתה או אחד מבעלי הברית (אבי הבן, המוהל או הסנדק) בעת אמירת הסליחות, יש לדלג את נפילת אפיים, אך וידוי יש לומר לפי שהזמן צריך לו ביותר¹⁰. וכשאומרים סליחות בלילה, אם יש חתן מדלגים על 'נפילת אפיים' לפי שזמן שמחתו בין ביום ובין בלילה, אך אם יש בעלי ברית, לא מדלגים היות ולילה לא זמן מילה.

ואם התחילו קודם עלות השחר את הסליחות אומרים נפילת אפיים אף אחר עלות השחר, כיון שהוא קשור לסליחות שהותחלו בלילה, אך אם התחילו אחרי עלות השחר אין אומרים נפילת אפיים¹¹.

האם אמירת תיקון חצות קודמת לאמירת סליחות?

תיקון חצות קודם במעלתו לאמירת סליחות. על כן אם מי שנשאר ער אחר חצות, או שקם קודם עלות השחר יקדים לומר תיקון חצות, ואף אם יפסיד בכך אמירת סליחות¹². אך אם כבר עלה עמוד השחר, לא יאמר תיקון חצות¹³.

תפילה בנץ או אמירת סליחות?

מנין שיש באפשרותם או להתפלל סליחות קודם התפילה ויפסידו בכך תפילת שחרית עם הנץ החמה, או להתפלל שחרית בהנץ החמה, ולומר סליחות לאחר התפילה, עדיף שיתפללו בהנץ החמה ויאמרו סליחות לאחר התפילה¹⁴.

אמירת סליחות, האם תלמידי חכמים, ועמלים לפרנסתם יכולים להקל באמירת הסליחות, אם זה מפריע להם בשגרת לימודם או עבודתם?

אין להימנע מאמירת סליחות בימים אלו, ואף לא תלמידי חכמים העוסקים בתורה כל היום, ואף אם מתבטלים מעט בלימודם משום כך, ולא יאבדו אפילו יום אחד מאמירת סליחות¹⁵. וכתב החיד"א:

וראיתי כמה ת"ח שתמיד היו עסוקים בגופי הלכות ובחיבורים, ובחודש אלול היו מניחין קצת מסדרם ללמוד גירסא ותחנונים¹⁶. וכתב בכף החיים: יותר טוב בימים אלו להרבות סליחות ותחנונים עם הצבור מללמוד¹⁷.

אמנם במקום שעל ידי הקימה מוקדמת, ראשם כבד במשך היום ומפריע ללימודם, רשאים להימנע מאמירת הסליחות, וישתדלו לקום לפחות בשני וחמישי, או ביום שישי שאין כל כך הפרעה ללימוד ביום זה, ובעיקר יש להקפיד לומר סליחות בימים האחרונים של חודש אלול ובעשרת ימי תשובה¹⁸.

והוא הדין פקידים ופועלים ושכירים, שאם ישכימו קום לסליחות לא יוכלו לעשות מלאכתם באמונה, שרשאים להימנע מלקום לסליחות, וישכימו לפרקים בשני וחמישי ובעשרת ימי תשובה¹⁹.

ומכל מקום לכתחילה יקפידו לארגן מנייני סליחות ביום לאחר תפילת שחרית, או קודם תפילת המנחה, כדי שלא יתבטלו לגמרי מאמירת סליחות.

מה המקור למנהג הספרדים לתקוע בשופר בזמן אמירת י"ג מידות? ומתי התוקע בעצמו יאמר את י"ג המידות?

כבר הזכרנו את מנהג האשכנזים לתקוע בשופר מ"ח אלול עד יום לפני ראש השנה, בכל יום אחר תפילת שחרית, ועיין שם הטעמים למנהג זה. ומחמת כן אף הספרדים נוהגים לתקוע בסליחות באמירת י"ג מידות ובקדיש תתקבל²⁰.

הנוהגים לתקוע בזמן אמירת י"ג מידות יקפידו לכתחילה שיאמר התוקע עם הציבור י"ג מידות, ולאחר שייסיים, יתקע בשופר לפני שהש"ץ אומר "וסלחת לעוונינו", כדי שלא יפסיד התוקע את מעלת אמירת י"ג מידות בציבור.

בסליחות המתקיימות בלילה או באשמורת הבוקר, יש ליתן את הדעת שאין התקיעות גורמות לגזל שינה או הפרעה לשכנים²¹.

החזן לסליחות האם יברך על הטלית כשמתעטף בסליחות?

בפ"ק דר"ה (יז ע"ב): "ויעבור ה' על פניו

ויקרא", אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין - יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. ואמר רב יהודה ברית כרותה לי"ג מידות שאינן חוזרות ריקם שנאמר "הנה אנכי כורת ברית".

לכן נהגו האשכנזים שהש"ץ העומד לסליחות צריך ללבוש טלית גדול. אם התפילה בלילה, החזן שמתעטף בטלית אינו מברך עליה, משום שיש בזה ספק, שלדעת הרא"ש צריך לברך על טלית בלילה, ולדעת הרמב"ם אין מברכים, וספק ברכות להקל²². ויש מדקדקים להתעטף בטלית של חבר, תוך שהם מכוונים שלא לקנותה, או יקח טלית של ביהכ"ס ככדי שיחשב טלית שאולה הפטורה מברכה²³.

אם התעטף החזן בטלית שלו לאמירת הסליחות, שנתבאר שאין מברכים על עטיפה זו, לכשיאיר היום ימשמש בציציות הטלית ויברך על הטלית.

בקצרה מה הם המעלות שצריכות להיות בשליח ציבור?

שליח ציבור צריך שיהיה ריק מעבירות, עניו ומרוצה לקהל, ומעביר על מידותיו, וקולו ערב. ואם לא מצאו מי שיהיו בו כל המידות הללו, יבחרו את הטוב שבציבור בחכמה ובמעשים טובים, ולא כאותם הבוחנים רק אם קולו ערב, ואינם שמים על ליבם את שאר המעלות. ופשוט שעדיף שליח ציבור בן תורה, אף שאין קולו ערב כל כך כמו שליח ציבור אחר שאינו בן תורה²⁴.

ממתי מאחלים אחד לשני כתיבה וחתימה טובה?

מנהג ישראל לברך אחד את השני בברכת כתיבה וחתימה טובה ושנה טובה ומתוקה. יש שנהגו לאחל כן גם במכתבים בראש המכתב²⁵, מנהג העולם לאחל ולברך כן במכתבים ששולחים מראש חודש אלול ואילך, ובליקוטי מהר"ח מביא רמז על זה, לפי שאלול הוא ר"ת ו'ישאלו איש לרעהו לשלום, וישאלו הוא לשון שאלה ובקשה, היינו שמבקש איש על רעהו לשלום²⁶.

9 שו"ע סימן נ"ה ס"ג ברמ"א ובמשנ"ב ס"ק כ"ב, בית יוסף שם, כה"ח אות

10 שו"ע סימן קלא סעיף ה.

11 הגרש"ז אויערבך בהליכות שלמה עמוד ד', וסיים דמוקצרים הסליחות

מפני החתן ובעלי הברית ומסיימים ב-כי לה' אלוקינו הרחמים והסליחות,

והיינו למנהג בני אשכנז. הליכות מועד.

12 כה"ח שם סק"ד

13 בן איש חי שנה א פרשת וישלח אות ח. כף החיים סימן א אות יז.

14 כן הורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל בספר תורת המועדים (סעיף קטן ה').

15 המטה אפרים (סימן י"א). וכן כתב האור לציון (חלק ד' פרק א' הלכה ג').

16 שערי תשובה שם אות א. בשם ברכי יוסף אות ו. כה"ח שם אות ז.

17 כה"ח שם.

18 חזו"ע ימים נוראים עמוד ח.

19 שם עמוד י, וראה ביב"א ח"ב סימן כח אות ז והלאה.

20 כה"ח שם ס"ק יג.

21 אחרונים.

22 לבוש סימן תקפא, א, ועיין משנ"ב שם ס"ק ו.

23 ט"ז סימן תקפא, ס"ק ב.

24 שו"ע סימן נג סעיפים ד ה.

25 וכן נהג המהר"ל, ומאידך מצינו בשו"ת 'עבודת הגרשוני' (בהקדמה)

שנהגים לאחל בסוף המכתב. וב'סידור היעב'ץ' (דיני חודש אלול ס"ב) וכן

ב'מטה אפרים' כותבים שאפשר לכתבו בתחילת המכתב או בסופו.

26 דיני ומנהגי חודש אלול. ואילו ה'קהילות יעקב' זצ"ל התחיל לברך כן

מעט שבירכו את חודש אלול ('ארחות רבינו').